

VÁZLAT FÁBRY ZOLTÁN PÁLYÁJÁRÓL

Nem mi írjuk le először, hogy ha egyszer elkészül a csehszlovákiai magyar irodalom és kritika története: ebben, a hét évtized előtti alapozásban is, a második világháború utáni években is „tartópillér” fontoságú és jellegű lesz, ilyen szerepet kap a Fábry-életmű. A publicistáé is, a kritikusé is.¹ Igaz, akkor (és ma) e munkának immár Fábry Zoltán is objektuma lesz. Beleolvad, értékének, súlyának megfelelően ennek történetébe, irodalmába, nem kevésbé – sajátos módon – kritikái távol- és közelmúltjába.²

*

Nagyon is kézenfekvőnek kínálkozik: Fábry Zoltán kritikai működését szakaszonként vizsgáljuk meg. Ehelyütt mi csak a második világháborúig terjedő három nagyobb szakaszt vesszük szemügyre: az első világháborús élménytől az antifasizmusig, a népfront korszakig. E szakaszok: a) az 1920-as évek (1920–1925); b) az évtized fordulója (1926–kb. 1935-ig); c) a népfront korszak kezdete (1935–1936).

Kiváltképp arra kell felfigyelnünk, hogy az *első nemzedék* miként teremtette meg a szlovákiai magyar kultúrát, az irodalmi életet, miként kapott helyet e nemzedék *kritikai tevékenysége* az új állam- s tudat-közegben (és mi, érthetően, Fábryra koncentrálunk). E nemzedék ala-

¹ Turczel Lajos: *Fábry Zoltán köszöntése* (1957); *Írások mérlegen*. Bratislava, 1958. 83. – Felhívjuk a figyelmet Turczel L. másik két, alapvetőnek bizonyuló tanulmányára (melyekre ez írásunkban sok tekintetben támaszkodunk): *Vázlat Fábry Zoltán portréjához. Fábry Zoltán kortársai szemével*. Bratislava, 1973. 209–217., valamint Fábry és a csehszlovákiai magyar irodalomtörténetírás. *Portrék és fejlődés-kepek*. Bratislava, 1977. 70–74. – Továbbá az érdeklődők figyelmébe ajánljuk: *Mű és érték*. A csehszlovákiai magyar kritika 25 éve című kiadványt. (Bratislava, 1976.).

² A kritikus Fábry Z. megértéséhez három olyan mű járul hozzá újabban, amelyek a kellő és a szükséges *filológiai* háttérrel is megadják: *Fábry Zoltán Válogatott levelezése 1916–1946*. Bratislava, 1978.; *Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai* 1. (1920–1925). Bratislava, 1980.; valamint Reguli Ernő: *Fábry Zoltán* – bibliográfia. Bp., 1980.

pozott. Örökösök – miként – erdélyi–romániai kortársaik – nem lehettek; de örökséget hagytak, és – mint utólag kiderül – nem is akármilyet. Örökséget abban az értelemben is, hogy lehetőséget teremtettek arra: hiteles(ebb) képet rajzolhat az irodalom- s a kritikátörténet a szlovákiai magyar kulturális életről.³ Fábry Zoltán, a kritikus 1919 után a csehszlovákiai államkeret atmoszférájában formálódott. Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk: a kritikus Fábry (is), miként a publicista *az író erkölcsi állásfoglalásának* elengedhetetlenségéből indult ki. Ebből fakadtak erényei – a csehszlovákiai magyar irodalomban –, s ebből eredtek vitákat kiváltó hibái is. Bizonyos, s ezt ismét csak Turczel Lajos fogalmazta meg 1956-ban nagyon találóan: „Fábry Zoltán kritikus munkássága irodalmi életünkben valósággal a gyűjtölenccse és a szeizmográf együttes szerepét tölti be, felfogja, gyűjti a szellemnek, az emberségnek felvillanó sugarait és jelzi a közösségi lélek alkotó rezdüléseit, szívdobbanásait . . .”⁴ Az erkölcsi elkötelezettséget – a pályaindító pillanattól haláláig – szinte mindenki, aki Fábry Zoltánról, a kritikusról szólt, egyöntetűen elismeri, s első helyen említi, mint akinek – ti. Fábrynak – szemlélete következetes megalapozottságát nyújtja,⁵ még akkor is, ha ez a megalapozottság kritikus gyakorlatában néha zavart okozott, s bizonyos ellentmondások forrásává válhatott.

Az író, látszólagosan tűnő, stószai elzártságában teljes emberi–írói–kritikus felelősségével igazodni tudott a kor követelményeihez; az új csehszlovák állam magyar irodalmi-kulturális életét befolyásolni akarta és tudta Stószról. Igazodott a csehszlovákiai magyar nemzetiségi irodalomhoz, társadalmi funkciójához; figyelembe vette és igényelte annak követelményeit; éltetett és bátorított, szeretettel ápolta a kibontakozó irodalmi életet. Akkor még nem volt „Szlovenszko réme”, akkor még nem vette kezébe a kérlelhetlenség és türelmetlenség korbácsát. Így fonódott össze a kritikus korának irodalmi-kritikai-kulturális életével. Bizonyosfajta fásultságból akart felrázni akkor Fábry Zoltán; akkor, amikor még Ady mellett a *kritika* jogán érvel: „Értsék meg; van jog, van kötelesség, van felelősség: kritika, mert van művészet: az ember

³ Itt jegyezzük meg: a magunk részéről is helyesebbnek tartjuk a *csehszlovákiai magyar irodalomról* beszélni, mintsem pl. szlovákiaiáról (ez utóbbit inkább – gyakran – Fábry Z. sugallta). Vö. Alföld, 1980/6. 43. (*Eszmecsere a csehszlovákiai magyar irodalomról.*)

⁴ Turczel Lajos: *Írások mérlegen*. Id. kiad. 11.

⁵ Vö. *Fábry Zoltán kortársai szemével*. Id. kiad. 209–210.

legszebb, legnehezebb istenközelsége . . .”⁶ Két szempontot figyelembe kell vennünk, hiszen ezek kiderülnek – főként az első – az említett dokumentumkötetekből (ld. 2. sz. jegyzet) is. Ady hatása – látszólag – lassan háttérbe szorul, s majd csak egy évtized múltán, az antimilitarizmussal – s antifaszizmussal ötvözötten kap új erejű hangsúlyt. A másik szembetűnő vonásra – *visszamatón* – maga Fábry Zoltán hívja fel a figyelmet: ti. a stószai elzárttság látszólagosságára. „Szobám négy fala hihetetlenül kitágult . . .”,⁷ és e motívum még kétszer is visszatér e kötetben: „Az író négy fal között ül íróasztala vagy írógépe előtt . . .”, továbbá – „. . . az élet kicsit jobban kilökte szobája négy fala közül . . .”⁸

Fábry Zoltánt ebben az alkotói-kritikusi korszakában elsősorban a csehszlovákiai magyar irodalom léte, s kibontakoztatása izgatja. Egy jellemző példa: „Szlovenszkói magyar irodalom? Ilyen még mindig nincs. De mert hébe-korba mégiscsak megjelenik egy-egy könyv – rá lehet fogni: irodalom. Folyóirat: ismeretlen fogalom. Élveztük az erdélyiek vendégszeretetét (Genius, Páosztortúz), míg csak egy szép nap a vendéglátók is ebek harmincadjára kerültek. A napilapok egyre jobban: csak újságok. Irodalom: nem hoz pénzt . . .” – írta 1925 nyarán.⁹ Bizonyára ezzel lehet magyarázni: Fábry Zoltán az 1920-as években (kb. 1926-ig) minden lapot–folyóiratot megragad publikálásra; azért is, hogy kibontakozni segítse a csehszlovákiai magyar irodalmi életet, azért is, mert a megélhetés sovány kenyere erre kényszerítette.¹⁰ E korszaka meggyőzően bizonyítja (s ezzel együtt pl. a Bécsi haláltánc-ének kalandos sorsa), hogy a fiatal Fábryban milyen erősen éltek a *kritikusi* ambíciók, de azt is, hogy mily szuggesztív volt éppen e korszakában az expresszionizmus; azt is, hogy miként törte-verekedte át magát a hagyományok *szellemi blokádján*, s végül megírhatta – első változatában –, mintegy korszak-zárásként az *Emberirodalom* programadó cikkét.¹¹ A

⁶ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Bratislava, 1964. 24. – *Az irodalom mai életproblémái*, valamint az *Irodalom és magyarság* mint jellemző példák keltik a figyelmet az induló Fábry Zoltán életművében.

⁷ *Korparancs. (Magyar köszönet)*. Bratislava, 1969.² 173.

⁸ Id. kötet 7. és 81.

⁹ *Fábry Zoltán Összegyűjtött írásai*. Id. kiad. 334.

¹⁰ 1920–1921: *Esti Újság*; 1922-től *Kassai Napló*, *Prágai Magyar Hírlap*, *Magyar Újság*, *A Reggel*; majd 1924-től: *Genius-Uj Genius*, *Kárpáti Híradó*.

¹¹ *Fábry Z. Összegyűjtött írásai*. Id. kiad. 276–292.

kezdő periódus minden (kritikusi) kísérlete a *Fábry-életmű genezisést* is elének rajzolja.^{1 2} És egy korabeli (pontosabban: 1935-ös keltezésű) bírálat – Fábryról – visszavetítve is, két korszakát össze is kapcsolva, mintegy elvégzi az átvezetést az első korszakból a következőbe, s abból a harmadikba is. A korabeli kritikus „az emberirodalom” fölleskült apostolának és marxista bírálónak nevezi Fábryt (ezt az átvelést Fábry is megírja, a már idézett „négy fal” közé zárt helyzetéről szólva). „Mennyi sok keserű kiábrándulásnak és tanulságnak kellett bekövetkeznie – olvassuk a bírálatban – a későbbi néhány és rövid év alatt, hogy a humanista, esztétikus hajlamú Fábry le tudott számolni színjátszó ábrándjaival, hogy viszonylag hamarosan fölismerje az »Emberfenség« megcsúfoltatását korunk társadalmi viszonyai közt... Valóban, Fábry már jó néhány évvel ezelőtt – folytatja – eljutott a legátfogóbb világszemlélethez, ahová előbb vagy utóbb mindazok eltolódnak, akik nem siketek a kor szavára, a szegények lefojtott hangjaira, akiknek van szemük: a szétburjánzó igazságtalanságok, a mélyülő változások s a növekvő társadalmi visszasságok látására...”³

E bírálat egészen más nézőpontból veszi figyelembe az irodalom s a kultúra társadalmi funkcióját, miként első periódusában tette ezt Fábry Zoltán; azonkívül – amikor már ő is eljutott e szemléleti szintre (ti. Fábry Z.), ő néhány mozzanatot – ha türelmetlenül is, ha rászolgálva is a „Szlovenszkó réme” elnevezésre – másként fogalmazott meg, miként majd alább látni fogjuk. Mindenesetre: e későbbi periódussal szemben, az 1920-as évek első felében sokkal inkább bizonyos kaotikus kavargásnak vagyunk tanúi (s ez némileg rányomja bélyegét Fábry e korszakbeli kritikáira is). Hiszen ő maga is egyre másra kísérletezik: tárcanovellákkal, kritikákkal, tanulmányokkal, versírással: a helyét nem leő, de cselekedni-alakítani akaró író alakja áll előttünk. E korszakára visszatekintve, legalább oly jogos a későbbi, sok évtized múltán feltett kérdése, mint amire ő *értette* az 1960-as évek legelején: „Akkor mi vagyok? Ki tud erre egy szóval felelni? Ki tud beosztani, besorozni, skatulyázni?...”⁴

A *Kúria, kvaterka, kultúra* Visszanéző-jében Fábry Zoltán rendkívül pontosan megfogalmazta: mit is jelentett az 1920-as években cseh-

^{1 2}E korszak – Fábrytól származó, s részleteket is feltüntetető – periodizálását ld. It, 1980/2. 473–474.

^{1 3}Vidéky László: *Korparancs*. Fábry Zoltán könyve. Bp. 1935. 167–168.

^{1 4}*Emberek az embertelenségben*. Előszó helyett. Bratislava, 1962. 7.

szlovákiai magyar írónak, kritikusnak stb. lenni. „A disszonáns hangok, ezek a sokszor parlagian harsány hangok, ma már zörgőn neveltségek és néha visszataszítók. De akkor halálosan komoly volt a póz, a pátosz, a makacs magatartás, a túlszigor. De senkik és semmik voltunk, hagyomány, minta és segítség nélküliek. Előbb magunkat kellett meglátni, szóra bírni, számba venni és tudatosítani: Vagyunk! volt az egyik legelső, Komáromban megjelent folyóirat címe! Ez a magunk megteremtése, magamutogatása, kialakítása persze tévedésekkel, tévelygésekkel járt: perspektívaeltolódással, pózba merevedéssel és lázas felfokozással . . . Itt egy még önmagát kereső, önmaga hangját próbáló és élvező irodalom csetlik-botlik . . .”¹⁵

*

Amikor Fábry Zoltán második alkotói korszakára vetjük tekintetünket, nem véletlen, hogy a Korunk-ról is szó esik; nem véletlen, hogy Sugár Erzsébetnek a Fábry-levelezésről írott kimerítően gazdag ismertetése áll az élen. Hiszen Fábry Zoltán eme korszaka Dienes Lászlóhoz éppúgy kötődik, miként Gaál Gáborhoz. Nem véletlen tehát, hogy Sugár Erzsébet rendkívüli nyomatékot ad annak: „Számunkra a kötet (ti. a Fábry-levelezése – KGy.) külön jelentőséggel bír, hisz Fábry írói-kritikusi pályája elválaszthatatlan a háborúk közötti erdélyi magyar sajtófórumoktól. Ő volt az aradi Genius szlovákiai szerkesztője, munkatársa . . .” A Korunk-kal való kapcsolat – Fábry részéről közismert. Sugár Erzsébet nagyon önkritikusan veti föl: „. . . Sajnos mi, idehaza, keveset tettünk annak érdekében, hogy felmérjük a Korunk hatóságát, baráti körét, olvasótáborát, amely jóval kiterjedtebb volt, mint előfizetőinek és vásárlóinak száma, s a múlt idő óhatatlanul elmossa a kevés fennmaradt nyomot is . . .”¹⁶

A *Valóság*irodalom című Fábry-kötet felöleli az 1926–1939 közötti – tehát a mi megítélésünk szerint az író második és harmadik alkotói – korszakot. Mit is kell itt elsősorban figyelembe vennünk? Maga Fábry Zoltán utal erre, s nemcsak utal – ki is fejt: több szempontból is. Elsősorban: „Mi törvények nélkül indultunk útnak, a kor, a valóság

¹⁵ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Id. kiad. 10. – Vö. Jelenlét. Bratislava, 1979. 19.

¹⁶ Sugár Erzsébet: *A remeteség szertefoszlott legendája*. A hét (Bukarest), 1980. 7. (febr. 8.) és 8. (febr. 15.) sz. – Vö. G. G.: *Gaál Gábor levelek (1921–1945)*. Kriterion, 1975.

rágta szánkba – sürgetőn és követelőn – esztétikai normáinkat. Olvasás közben, szinte menet közben – ha úgy tetszik: harc közben – kellett leszűrni tapasztalatainkat, és azokat azonmód használhatóvá tenni . . . Az esztétikai törvényt a valóság kodifikálta. Mi magunk észre sem vettük – amikor minden korábbi vagy későbbi példától függetlenül – kibukkant a szánkban a »szocialista realizmus« kifejezés. (A romániai Korunkban a cenzúra miatt tompítottan, néha mint szociális realizmus) . . .”¹⁷ Másfelől, más megközelítéssel, a *Kúria, kvaterka, kultúra* – már idézett Visszanézőjében – a kritikus magatartást ekkép rajzolta meg: „. . . Csuda-fura muszáj-Herkulesként tartottunk ki posztunkon, de portánkat végül mégiscsak a magunk elképzelése és az osztályharc törvényei szerint alkottuk meg, és gondolkodás, sőt irgalom nélkül vetettünk ki belőle mindent és mindenkit, akit nem éreztünk odatartozónak. Amit később a fasizmus főismérveként átkoztunk és pellengéreztünk – a kizárólagosságot és tekintetnélküliséget – azt igazunk tudatában, tiszta szívvel korparancsként gyakoroltuk. Irodalmi vésztörvény-szék voltunk. Az akkoriban a nevemhez tapadt »Szlovenszko réme« jelző mindennél többet mond . . .”¹⁸ E pályaszakasa lett – az irodalomtörténetben általánosan elfogadottá – Fábry „türelmetlen korszaka”, s az iménti idézet mindennél és mindenkinél autentikusabban foglalta össze e pályaszakasz lényegét.¹⁹ E periódusában bekövetkezik ama bizonyos balratolódás, amikor meghallja az új (ti. számára új) szociális hangokat, s ekkor válik – mint írta – kíméletlenül ostorozóvá is.

Érdekes mozzanat-sornak lehetünk tanúi: a radikalizálódás, az állandó ébrenlét (mint ő kifejezte) feltétlenül alkalmassá tette arra, hogy Európában elsőként figyeljen föl a fasizmusra (még 1933 előtt!); tehát magában hordozta az antifasizmus csíráit ugyanakkor a nemzeti munkásmozgalom szélesebb egységfrontot kialakítani akaró törekvései sem kerültek el figyelmét – jóval 1935 (a Komintern VII. kongresszusa) előtt. Ekkor erősödik fel ismét Fábry Zoltán antimilitarista állásfoglalása, ekkor kerül ismét előtérbe Ady (aki nemsoká nagyon is „aktuális Ady” lesz). S viszonylag rövid idő alatt különös szintézis tanúi lehetünk – ami a kritikus Fábryt illeti: a húszas évek útkereső írója –

¹⁷ *Valóságirodalom*. Bratislava, 1967. 7–8.

¹⁸ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Id. kiad. 11.; itt utalunk (vissza) a 13. sz. jegyzethez, s hozzá fűzött kommentárhoz.

¹⁹ Vö. ehhez párttagságának történetét, melyet e sorok írójának levélben pontosan rögzített (1964. X. 17.). Forrás, 1970/6. 13.

az Emberirodalom programját megfogalmazva – erőteljes fordulatot tesz balra, majd a népfront korszak történelmi szükségszerűségét felismerve – nemzetközileg is – az emberért aggódó antifasiszta íróvá lesz, akinek most már elválaszthatatlan a nevéből, életművétől a maga megfogalmazta: A műfaj neve: antifasizmus.

A már említett erkölcsi elkötelezettség, állásfoglalás adta-kinálta, sőt gyakran követelően parancsolta Fábry Zoltánnak, hogy bizonyos történelmi-társadalmi szituációban *mint* kritikus maradjon háttérben.²⁰ *Általában* erre akkor került sor, amikor az antimilitarista, s (majd) főként az emberirodalmat alapozó *publicista* (az 1920-as években) lépett előtérbe, hogy majd – egy hatalmas radikálisnak nevezhető íven át – ezt követhesse az *antifasiszta* korszaka (1935 után). De minden esetben úgy, hogy ez összhangban állott kritikusi magatartásával és működésével.

*

Fábry Zoltán maga mondotta el – e sorok írójának – 1969 augusztusában, hogy e népfront korszak – figyelembe véve sajátos jellegű párttagságát – a párttagságot jelentette számára; az aktív antifasiszta korszakának kezdetét, pontosabban megerősödését.²¹ Irodalom, kritika, ideológia, munkásmozgalmi történet fonódnak e ponton össze, hiszen amit Fábry Zoltán akkor elmondott: szorosan kapcsolható a Komintern népfront-politikájához. Ezzel összefüggésben bonthatók ki a közép-kelet-európai progresszió szellemi erővonalai, amelyeknek szerves részét képezik Fábry Zoltán megnyilatkozásai, gondolatrendszere, s nem utolsósorban kritikusi állásfoglalásai. Ezzel összefüggésben – éppen a kritikus Fábry Zoltánra mutatva – nyomatékosan hangot kell adni annak: Fábry Zoltán antifasizmusa éppúgy lényeges, miként csehszlovákiai nemzetiségi léte. Ez utóbbiról, sajnos, általában kevesebb szó esik; szívesebben idézik föl az elsőt. Pedig, úgy véljük a szellemi-tudati tehertételeket együtt kell megvizsgálni ahhoz, hogy a múlt tanulságait feltárva – jobban koncentrálhassunk a mára és a jövőre.

Fábry Zoltán idejekorán felismerte a *kritika jelentőségét* a csehszlovákiai magyar irodalomban. S bármily hullámmzása is voltak pályájának (korábban útkereső, inkább kaotikus, majd – egy ideig – rend-

²⁰ Mint jellemző példára vö. *Harmadvirágzás*. Bratislava, 1963. 105–106.

²¹ Vö. *Tiszatáj*, 1977/8. 43.

kívül radikális-, türelmetlen” stb.), a kritika minden esetben igen fontos szerepet töltött be gondolatrendszerében; éppen mert nem külső hatásra szorgalmazta, hanem saját „belső fejlődésrajzának” szerves része volt. Gyakran éppen az ő kritikusi magatartása, megnyilatkozásai jelezték a csehszlovákiai magyar irodalmi-kritikai élet alakulását-módosulását. S éppen mert Fábry fontosnak tartotta a kritika szerepét és messzire nyúló (tudati) hatását, a második világháború után éppen e területen tartotta egyik első feladatának, hogy a „türelmetlen” korszakban igazságtalanul megbírált íróknak méltányos igazságot szolgáltatson (erre számtalan példát nyújtott, gyakran megállapítását revideálva). Nemcsak írókkal, mozgalmakkal szemben is: az 1929-es *Etnográfiai szocializmus* megírása után rendkívül gyorsan elküldte – még a harmincas évek közepén – a *Sarló címére* szóló cikkét.

Bármily tévedései voltak és lehettek – Fábry Zoltán végül is megfogalmazta a nem mellőzhető kritikusi alapelveket (amely saját pályaszakaszaira is vonatkoznak, még akkor is, ha időnként meglehetősen eltért ettől). Ez pedig: „. . . A kritika az aktualitás pere . . . A kritikai igazság objektuma, próbája a mű. A megbírálandó, a minősítésre váró mű. Ezért a kritikust igazolni és cáfolni csak művekkel lehet . . .”²² Íme, az érvet, a megvétőzhatatlan igazságot maga Fábry Zoltán nyújtotta, s mondotta ki. A kritikus Fábry Zoltán.

KOVÁCS GYÖZŐ

²² Stószki délelőttök. Bratislava, 1968. 367.